

Búcsút vehetünk-e az utópiáktól?

(Szerkesztette: Győri Anna)
2009. június 17.

Búcsút vehetünk-e az utópiáktól?

A Magyar Televízió 1997. október 12-i Tudósklub adásának témája az emberiség egyik legtartósabb visszatérő kérdése: az utópia volt. Az est résztvevői: Ludassy Mária filozófiatörténész, Balassa Péter esztéta, Szilágyi Ákos esztéta és Hajdú Tibor történész. A műsort Csepeli György szociológus vezette. Az alábbiakban részleteket közlünk a beszélgetésből.

- Csepeli György: A Tudósklub című tévéműsort 1985 januárjáig, megszüntetéséig az

igazságkeresés szenvedélye hatotta át és tartotta életben hat éven keresztül. Minden hónapban létrejött egy uralommentes kommunikációs kör az éjszakában a médián keresztül, szabad - korlátok nélküli, a zömében értelmiségi nézők gondolkodását megtermékenyítő - eszmecsere. Most, annyi év után sikerül talán újjáéleszteni az akkori műsor szellemét.

Az a szándékunk, hogy visszatérjünk a Tudósklubnak azon kérdéseire, amelyek 1989-et követően ugyanolyan aktuálisak, mint megelőzően voltak. Azt hiszem, hogy az értelmiségi létnek egyik sajátossága az, hogy a kérdések, amelyekkel foglalkozunk, amelyekről beszélgetünk, amelyeket megvitatunk, nincsenek hozzákötve a múlt idő porló mindennapjaihoz, hanem bizonyos értelemben van egy örökkévalóságuk. Örökkévalóságuk a nietzschei értelemben úgy, hogy időnként eltűnnek, majd megint előkerülnek. Az örök visszatérés ritmusára.

Az utópiának sokféle jelentése van, és mindegyik mélyén ott bujkál a megvalósíthatóság, illetve a vágyottság közötti ellentmondás, a lehetetlennek az akarása, akkor az a voltaképpeni kérdés, hogyha egyszer valami lehetetlen, akkor miért akarjuk.

- Ludassy Mária: Szerintem azért, mert a valóságot nem akarjuk. Az utópiák, legalábbis történetüket tekintve, túlnyomórészt a fennálló hazugsággal szemben mondták ki, hogy az nem úgy van. Amint megszületett a modernitás, annak minden sokkjával, megszületett a válasz is erről a modernitásról, amely kilökte emberek tíz- és tízezreit - ugyan a legközhelyszerűbb, hogy az egyenlőség jelszavával - a megszokott életformájából. Például Morus utópiája azt kéri ki magának, hogy azt a tradicionális biztonságérzetet, amelyben így-úgy élt, akár a feudalizmusban is, az angol paraszt, a modernizációval, a kapitalizációval tönkretegyék, és földönfutóvá váljanak emberek. Viszont azért ódzkodom attól, hogy igazságnak nevezzem ezt a jogos lázadást, mert ha elolvassuk bármelyik utópiát - Morusé még a legemberibb -, számos olyan dologra akadunk, amely visszavétele a már elért szabadságfoknak is. Olyan életforma-reguláció rejlik már a reneszánsz utópiákban is, amelyhez képest még a korabeli társadalom is szabadnak volt mondható. Mondjuk Campanella úgy képzelte el az individualitás legbensőbb, legintimebb szféráját, a szerelmet, hogy csillagászok határozzák meg a percet és az órát, amikor az ideálhittel kiválasztott pár férfi tagjának a számára kijelölt hölgygel utódot kell nemzenie, és hogy a hölgynek se legyen könnyű, neki a római történelem hőseit kellett közben néznie, hogy ahhoz hasonló legyen az utód.

- Csepeli György: Az irodalom viszont utópia nélkül nem létezhet, hiszen az ember képzelete az anyag, amivel dolgozik és az állandóan vibrál a valóság és a lehetőség között.

- Balassa Péter: A művészetben nem is az a kérdés, hogy politikailag vagy államelméletileg mi az utópia tartalma. A művészet fogalma szerint tartalmaz mindig utópikus elemet, többek között ettől művészet. Legalábbis az utóbbi időkig a zárt műalkotás vagy bizonyos értelemben a hagyományos műalkotás mindig valamely ígéretről is szólt, egyszerűen a forma artikulációja, a forma szépsége és tagoltsága révén. Arról, hogy van egy másik világ, a művészet világa akkor is, ha nem mondjuk ki, hogy ez utópia vagy egy utópikus sziget. A művészet világában tehát valami radikálisan mással találkozunk, mint a hétköznapiakban, és ez valamiképpen kiemel a mindennapokból, mert nem olyan, mint az élet. Mindig kiállítás a világból, és valami egészen mást mond. Másodrangú kérdés, hogy ki is van-e mondva, hogy utópiát jelenít meg egy-egy

műalkotás, vagy utópikus elemeket tartalmaz. Akkor vannak bajok, azt hiszem, ha egy művészeti mozgalom vagy egy művész azt gondolja magáról, hogy a műalkotásban mondottakat vagy ábrázoltakat át kell tenni az életbe. Az avantgárdnak volt az egyik fő törekvése az, hogy a művészet és az élet közötti határokat meg kell szüntetni.

- Csepeli György: Ha nem igazság az utópia, mondhatjuk-e hogy hazugság?

- Szilágyi Ákos: Azt gondolom, hogy utópiáról csak a modernitástól kezdődően beszélhetünk, attól kezdődően, hogy az eszme meg a valóság valóban kettévál. Az eszme abban az értelemben, hogy van valami abszolútum. Az lehet igazság, lehet a boldog, a szép, szabad társadalomról szőtt akármilyen álmokép, és a valóságban ez nincs benne. Tudniillik a vallási világállapotban, a vallási korszakban, mindaddig, amíg evidens, hogy Isten ott van mindannyiunkban, a teremtményei vagyunk, és ez nem pusztán hit kérdése, hanem így élem meg a valóságot, és a művészet is vallásos, addig utópiáról nem beszélhetünk. Az utópia bizonyos értelemben a vallási Paradicsom-képzeteknek, a másik világnak, a túlvilágnak a lehozása e világ terepére.

- Balassa Péter: És a platóni állam?

- Szilágyi Ákos: Platón államát én nem tekintem modern értelemben utópiának. A világ eszményi berendezkedése a platóni ideák értelmében nem felszólítás, nem egy terv arra, hogyan kell mondjuk ésszerűen, vagy mondhatjuk így: Isten nélkül az embereknek berendezkedniük. Az ideák adottak Platón számára, ebben az értelemben a másik világ adott, Isten adott. A jezsuitáknak is volt egy nagyszerű államuk Paraguayban, egy kommunisztikus államuk, az életre keltése volt egy utópiának, ott megvalósítottak egy klasszikus, falanszter típusú utópiát. Vallásos jellegű volt, de a lényeg az, hogy ha adott a terep, ha nem áll semmi az útjába a Paradicsom földi megvalósításának, akkor ezt meg lehet valósítani. A jezsuiták elég szép eredménnyel valósították meg ezt az utópiát, míg külső erők le nem rombolták az államukat, amelyről azért nem akarom azt állítani, hogy a korabeli európai társadalmak szabadságfokát elérte.

- Hajdú Tibor: Ez a jezsuiták utópiája volt, nem az indiánok utópiája volt, az más lett volna.

- Szilágyi Ákos: Ez általában így van az utópiával és az utópia megvalósításával. Az avantgárd, vagy a bolsevizmus Oroszországban, vagy a szecessziós művészeti mozgalmak utópiája nem a társadalom mélyéből keletkezett elképzelés, és ezeknek a megvalósítása sokkal inkább beleírása valamilyen eszmének, tervnek a társadalom anyagába és bizonyos értelemben az emberanyagba.

- Ludassy Mária: Olyan utópia nincs, amely népmozgalom következtében tört volna ki. Mindenütt valahonnan a távoli szigetről jön egy bölcs uralkodó, és innen-onnan szedett ideálokból nagy valószínűséggel egy keresztény karitás plusz modernebb egyenlőségeszme alapján központilag létrehozza az "ideális" berendezkedést.

- Csepeli György: Lehet azt mondani, hogy az utópia egy ideális cselekvési terv, ugyanakkor elitista, erőszakos cselekvési terv?

- Ludassy Mária: Erőszakos csak akkor, ha valóságos közegben akarják megvalósítani. Különféle típusú utópiák vannak. Az egyik az utazásos, a fiction utópia. Fölülpsz egy hajóra, és valamilyen nagyon bonyolult úton eljutsz egy megközelíthetetlen utoposra, egy nem létező helyre. Morusnál ez a "Seholsincs sziget". A másik típusú a XVIII. századtól kezdődik, amikor filozófiai premisszákból levezetik, hogy milyennek kell lennie az ideális társadalmi rendnek. Morelli olyan berendezkedést ír le, amit a saját filozófiai előfeltevéseiből le lehet vezetni. Egy aktus: a magántulajdon eltörlése erőszakkal. Hogyha eltörlik a magántulajdont, utána többé nincs erőszak, csak ha vissza akarják állítani.
- Csepeli György: Hát igen, csak mivel a magántulajdon eltörlése erőszak nélkül nem lehetséges, ezzel gyakorlatilag az eredeti tézisek dőlnek meg.
- Ludassy Mária: Morelli azt mondta, hogy egyetlen erőszakos aktus lehetséges: eltörlni a magántulajdont.
- Hajdú Tibor: Bármilyen jámbor, kedves olvasmány a legtöbb utópia, azért az eszmék csillagrendszerében az utópia valahol szomszédja a diktatúrának, mert az utópia egyetlen megoldást tud az emberiség bajaira, és nem érdeklik a többi megoldások. Amint ezek a kedves utópiák belépnek a realitás birodalmába, főleg amikor több utópia egymás mellett lép be, akkor aztán ezek ott törnek, rontják, pusztítják egymást.
- Balassa Péter: Jellegzetesen értelmiségi konstrukció tehát minden utópia, mert a modernitásban, amely a modern értelmiséget is létrehozta, konstruálja, minden az agyból van levezetve. "Én vagyok birtokában az igazságnak, és ezt tűzzel-vassal valamiképpen érvényesítem a társadalmon" - gondolkodásmód.
- Csepeli György: Azért azt nem szabad elfelejteni, hogy a remény egyenlően oszlik meg mindenkin, és mindenkinek joga van arra, hogy nemet tudjon mondani arra az életre, amelyből valamilyen módon el akar menekülni. Ez tömeges állapot is lehet. Egészen más kérdés, hogy egy utópista aztán milyen formát ad ennek a tömeges menekülési vágynak.
- Balassa Péter: Ezt ne nevezzük teljesen utópizmusnak vagy utópiának! Az archaikus társadalmakban kezdettől fogva van valami, amit én nem neveznék utópiának, ilyenek a chiliasztikus képzetek a legalacsonyabb rétegekben, az ezeréves birodalomra vonatkozó képzetek, bizonyos vallási eretnokségek. Az valamiképpen más, mint az az utópia, amiről beszélgetünk.
- Szilágyi Ákos: Ugyanígy a népi utópiák, a bizonyos eszem-iszom országok, amelyek majdnem minden európai nép irodalmában előfordulnak, a jó, a szép élet, a munka nélküli élet stb. elképzelései.
- Balassa Péter: Nemcsak a munka nélküli élet, hanem amikor igazság tétetik az igazságtalanságokkal szemben, és amikor kielégülünk, olyan értelemben, hogy bosszút állunk az igazság nevében az elnyomóink fölött. Ez egészen más valami.
- Szilágyi Ákos: Valószínűleg más a tömeges menekülés és mindenféle társadalmi regresszió

is. Álmokban, narkotikumokban, tömegkultúrában stb. Ezeket nehéz lenne felfogni utópiaként, függetlenül attól, hogy teljesen érthető modern igényeket fejeznek ki, mert hiszen a moderneket az választja el a nem modernektől, hogy szerencsétlennek, rossz közérzetűnek, boldogtalannak, kétségbeesettnek, meghasonlottak stb. érzi magát minden egyes személy, és ezt valahogy föl kell oldania. Az utópiákat az hozta rossz hírbe az utolsó két évszázadban, hogy egymást követték olyan diktatúrák, forradalmak, amelyek eszméket - akár erkölcskritikai jellegűeket, akár esztétikaiakat, akár politikaiakat - valósítottak meg. Tehát a megvalósítás - ahogyan ezt a mi mindennapi, személyes életünkben tapasztalhatjuk - egészen más, mint amit kiöltöttünk. Ilyenek a forradalmak is.

Kivételképpen azért elvétve vannak nagyszerű államberendezkedések, például az amerikai forradalomból egész jó kis állam jött létre. Nem feltétlenül jön ki egy forradalomból olyan állam, mint például a jakobinus diktatúra vagy a bolsevizmus.

- Csepeli György: A XX. század egyik nagy utópikus kísérletéhez jutottunk el, amelyet annak idején nagy októberi szocialista forradalomnak nevezünk el, most nem tudom mi az újabb hivatalos neve, talán mondhatjuk azt, hogy bolsevista puccs.

- Szilágyi Ákos: Nincs neve. Ez az egyik legdöbbenetesebb ténye a posztszovjet Oroszországnak, hogy nem tud mit kezdeni a forradalmával, míg például a franciák minden évben mint a legnagyobb nemzeti ünnepüket ünneplik meg a francia forradalmat.

- Ludassy Mária: Azért ők is három csoportban, nem egységesen: a jakobinus szocialisták, az emberjogi fundamentalisták, és vannak a katolikus királypártiak, akik máig utálják. Kétségtelen, hogy a többség megünnepeli.

- Hajdú Tibor: Puccsról végül is nem beszélhetünk. Forradalom volt az, még akkor is, ha a sok nagy ütközet közül a legkisebbik volt a Téli Palota elfoglalása, de a forradalomban akarva-akaratlanul az egész nép részt vett, sőt időnként a szomszédai is kénytelenek voltak benne részt venni. A külső behatásról, a kevesek erőszakáról ott beszélhetünk, amikor a forradalom valamilyen módon - finoman szólva - mederbe terelődik. Vagy jön egy ellenforradalom, ami elfojtja.

- Csepeli György: Itt a forradalom mintha saját magát fojtotta volna el.

- Hajdú Tibor: Úgy van, és ez a normális, azt hiszem. Ugyanis a forradalom a nép utópiája, ami még sokkal megvalósíthatatlanabb, mint a kiváló írók utópiái. Ha nem akarják azt, hogy a forradalom anarchiába, ész nélküli gyilkolásba és a nagy semmibe torkollik, akkor kell jönnie belülről valamilyen erőnek, amely valamilyen mederbe tereli, csak persze ez a meder a népnek kevésbé fog tetszeni.

- Balassa Péter: Itt nem az történt, hogy volt egy népi forradalom, amit a bolsevikok mederbe tereltek. A bolsevikokon kívül még voltak ott szervezett politikai erők, de a bolsevikok eleve a "szalámitaktikával" léptek föl, a mensevikeket, esszereket, kadetokat három-négy év alatt sikerült megsemmisíteniük. Véleményem szerint ennek semmi köze nem volt az utópiához, hanem a hatalommániához van köze.

- Ludassy Mária: Nem a klasszikus utópiák megvalósítási terve szerint működött, hanem a jakobinus diktatúra analógiája volt, az ő saját önreflexiójuk szerint is. Lenin a bolsevizmust, a proletariátus jakobinizmusának tekintette, visszavetítve azt. Tehát eleve egy kemény hatalomtechnikai modell volt a bevallott eszmény.

- Szilágyi Ákos: Ez valójában állandóan változott. Azt nem lehet állítani, hogy a bolsevikoknak ez az első garnitúrája mindenféle eszme vagy utópia nélkül kívánta ezt az egyébként népforradalmat, mert alapjában véve ez egy nagy paraszti mozgalom volt, amit aztán a frontról hazaszökdöső katonák anarchiája egészített ki, és a politikai erők nem tudtak mit kezdeni ezzel. Elszabadult a pokol, elszabadult a nép. A Kerenszkij-kormány, tehát az első forradalmi kormány ezen a népi forradalmon került a kormányshéjba. A szovjeteket alulról hozták létre, nem Leninék. Nem is volt többségük egyébként annak idején a petrovgrádi szovjetben, azt nagy nehezen érték el aztán később. Tehát nem lehet arra egyszerűsíteni, amit ők maguk "októberi államcsíny"-nek, "októberi fordulat"-nak hívtak. Az októberi felkelés önmagában nem írja le azt a folyamatot, sem a politikai pátoszt. Maguk Leninék legalább öt- vagy hatféle koncepciót dolgoztak ki 1924-ig, onnan kezdve, hogy a német militarizált államkapitalizmust egyesítik majd valamilyen szovjet rendszerrel, odáig, hogy a NEP-et bevezetik. Volt a húszas években egy nagy amerikanizáló tendencia, szóval a helyzet adta rögtönzés volt. Lenint az a híres Napóleonnak tulajdonított mondás jellemezte: elkezdjük, aztán majd meglátjuk...

- Hajdú Tibor: Ez is mutatja, hogy volt ugyan egy utópiájuk, de nem azt, hanem egészen mást valósítottak meg.

- Csepeli György: Hogyha minden másképp volt, és mi utólag ilyen világosan látjuk ezt, akkor mi a magyarázata annak, hogy a kor résztvevőiben akár keleten, akár nyugaton éltek, születtek olyan elképzelések, amelyek bizonyos értelemben véve az utópiára hagytakoztak, utópiából táplálkoztak, és az a görcsös vágy éltette őket, hogy ha talán nem is igaz, de szeretnék, hogy igaz legyen.

- Balassa Péter: Ennek sok vonatkozása van. Nyugat felől ez nyilvánvalóan egy utópia megvalósításának látszott. A nyugati értelmiségiek ezért fantasztikusan nagy erővel, évtizedeken keresztül üdvözölték az oroszországi fejleményeket. Egy siker reményét vetítette előre. Például a francia értelmiségnek mindig affinitása volt - már csak történeti okokból is - az orosz utópiára, mert a francia forradalom radikális továbbvitelét, radikalizálását látta, egy új felvilágosodást látott benne. A francia és általában a nyugati értelmiségnek az orosz kultúra és az orosz változások iránti vonzalma nagyon régi időkre megy vissza, a múlt század második felére, amikor az orosz nemzeti kultúra fantasztikusát alkotott. Kiemelném Tolsztoj nevét, akinek óriási befolyása volt a nyugati kultúrájára. A francia értelmiség lényegében az 1970-es évek közepén ábrándult ki végleg ebből az egészből, és ebben a kiábrándulásban nagyon nagy szerepet játszott Szolzsenyicinnek a Gulág szigetcsoporthoz szóló könyve, amely a hetvenes évek elején jelent meg franciául. És hogy szélsőséges példát mondjak, Sartre még 1952-ben egy harcias cikkben igazolja a moszkvai pereket, és 1956-ban a szovjet bevonulást Budapestre.

Az orosz regény, az orosz zene, az orosz képzőművészet nagyon nagyot produkált a múlt század második felében, és ennek van egy nagyon sajátos, egészen más stílusban történő visszatérése a húszas évek orosz-szovjet avantgárd művészetében. Akkor a nyugat számára

megint csak keletről jött a fény. Jellegzetes nyugati effektus, hogy kelet az, amely föltisztítja a dekadens nyugat-európai kultúrát. Ezek az utópikus társadalmi-politikai törekvések a művészetben is megjelennek. Árnyékba kerül a húszas, harmincas évek másfajta orosz művészete, amely kritikus volt az egész utópizmussal szemben, és nem volt avantgárd, mint például Paszternák, Bulgakov és mások, ezek háttérbe kerülnek. Az avantgárd, kubista, konstruktivista törekvések pedig nagyon is összekapcsolódnak az utópia iránti kiéhezettséggel a nyugat részéről. Nagyon érdekes, hogy azok, akik Közép-Európában és Németországban beléptek a kommunista pártba a tízes évek végén, a húszas években, többségükben messianisztikus polgári értelmiségiek. Prototípusa ennek a csoportnak Lukács György, akinek egy-két tanulmánya a pártba való belépés előtti, közbeni időszakból megadja a kulcsát annak, hogy ez a nyugat-európai, nyugatos értelmiség miért vonzódott ehhez az utópiához. Kivétel nélkül mindannyian Dosztojevszkij-mániások voltak.

- Hajdú Tibor: Ez mind igaz, amit elmondtál, de nemcsak erről volt szó. Egy rendes, lelkiismeretes értelmiségnek elsősorban az a feladata, hogy az otthoni gonosztságot utálja. A nyugati értelmiség azt a rosszat, ami bőven található volt otthon, azt utálta elsősorban. A nyugati hatalmak a háború érdekében összefogtak az orosz cárizmussal, ezt a nyugati értelmiség teljes joggal szégyellte, és hosszú ideig a bolsevista forradalom számukra az a forradalom volt, amelyik a cárizmusnak véget vetett. Később kezdett csak kérdésként felmerülni bennük, hogy mennyivel és miben jött jobb vagy esetleg rosszabb.

- Ludassy Mária: Lehetett ez a rossz lelkiismeret és egy forradalom pátoszához való csatlakozás. Az igazi probléma a harmincas évek, amikor ez már nagyon nehezen volt elfogadható a burzsoá lét önfeladását követő szép, nagy emancipatorikus harcként, és akik ott jártak, ha nem voltak teljesen süketek és vakok, nem tudtak bizonyos dolgokat, hazugságokat, törvénytelenégeket nem észrevenni.

- Balassa Péter: A totalitarizmusok a korai vagy a XIX. századi kapitalizmus mélységes válságából, igazságtalanságaiból jöttek létre. Akkor lehetséges kikerülni ennek a mai, ugyancsak mélységesen igazságtalan kapitalizmusnak a válságát, mert még egy ilyen válságot nem engedhetünk meg magunknak, ha nemcsak az egyik totalitarizmusnak a feldolgozását végezzük el, ami még mindig nem ért véget: ez a fasizmus feldolgozása az európai értelmiség és az európai köztudat számára. A másik, a szovjet totalitarizmus feldolgozása pedig egyáltalán sehol nem tart, úgy gondolom.

- Szilágyi Ákos: Sehol nem tart, ezt azért túlzásnak érzem. Az utolsó évtizedben léteznek nagyon precíz, nem pusztán fogalmi, eszmetörténeti vagy ideologikus leírásai a totalitarizmusoknak és nagyon aprólékosan kidolgozott összehasonlításai. A mi nemzedékünk is legalább háromféle megközelítésben foglalkozott a fasizmussal és a bolsevizmussal. Más kérdés, hogy ezeket a könyveket magyarra sajnos nem nagyon fordították le. Az azonban igaz, hogy az értelmiségi tudatban változatlanul ezek a nagy ideológiák vannak.

- Balassa Péter: Én egy lelkiismereti kérdésről beszélek, amely nem csak értelmiségi ügy, arról, hogyan tudjuk lezárni a XX. századot, hajlandók vagyunk-e leszámolni a nagy, véres utópiákkal. Ez metatudományos dolog. Azt gondolom, hogy ebben a tekintetben, ami a bolsevizmust illeti, jobban le vagyunk maradva, mint a fasizmus földolgozásával. Ezen múlik az

európai lelkiismeret és az autonóm európai személyiség sorsa, ami számomra talán a legfontosabb érték a felvilágosodás jegyében. Arról van szó, hogy a nagy utópiákért tényleg értelmiségi nemzedékek adták föl az autonóm személyiség eszméjét azzal, hogy egy kollektivista kísérletben a saját erkölcsi autonómiájukat tehermentesítették.

- Csepeli György: Az értelmiségi önvizsgálati deficit általánosabb. Mennyire sáros az értelmiség? Az utópiák, a totalitarizmus elfogadása, ez a bizonyos affinitás és az a fajta amoralitás a moralitás nevében, hátha ez az értelmiségi professzió lényegi sajátossága?

- Szilágyi Ákos: Ha végiggondoljuk, az általános erkölcsi felelősség kérdését vetettük föl, szinte visszamenőleg a XIX. századig vagy annak a kezdetéig, akár a felvilágosodás kori értelmiségi szerepig. Most vége van az úgynevezett írástudók történetének, méghozzá nem technikai okokból van vége. Úgy, ahogy Kelet-Európában létezett - kicsit hosszabb ideig, mint Nyugaton - az eredeti, nem szakmai értelemben vett értelmiség, hanem egy világi papi rend, amelynek erkölcsi elhivatottsága van: vagy az, hogy megvédelmezze a szegényeket és megszorítottakat, vagy az, hogy felmutassa a reményt, az eszményt, az abszolútumot, úgy már nem létezik. A másik lehetőség az abszolútumot megvalósítani. Ez benne van a modernitásban és benne van az értelmiség "papi" elhivatottságában.

- Balassa Péter: Én a szabadságról beszéltem, nem az abszolútumról. Az individuális szabadság megvalósításáról.

- Szilágyi Ákos: Az individuális szabadságnak az egyik lehetősége, csak véres és kudarcba torkolló lehetősége az, hogy az értelmiség a szabadság eszméjét megvalósítsa. Akár úgy, hogy feladja magát.

- Ludassy Mária: Az utópia deklaratív szabadságellenes, hiszen a szabadságot fel akarja áldozni az egyenlőség érdekében. Ez nem más, mint az individualitást létrehozó egész európai kultúra: az ókori görög, a római, a zsidó, a keresztény kultúra feladása. Súlyos visszalépés.

- Szilágyi Ákos: A francia forradalmat, a bolsevik forradalmat is a szabadság nevében kezdte az értelmiség, amely előkészítette. Az orosz értelmiség is a forradalom hívójévé vált, csak később csalódott.

- Balassa Péter: Az utópiák megvalósulása - a jakobinus diktatúra vagy a bolsevizmus - a szabadság megcsúfolása. Ahogy Lukács György mondja, a betelejesült bűnösség korszaka. Iszonyú értelmiségi büntudat, az individuális, az autonóm erkölcsi szabadságtól való szabadulás vágya. Ez egy új kiskorúság: alávetem magam a párt határozatainak, tehermentesítem magamat.

- Szilágyi Ákos: Az első világháború nélkül nem lehet megérteni az értelmiség magatartását. A háború utáni értelmiség már nem a "hamleti", habozó lelkű, hanem egy "militarizált", másképp, nem morálisan gondolkodó réteg.

- Ludassy Mária: Az értelmiség szerepe az igazi probléma. Bibóval szólva nem az volt a jakobinizmus szönyű hozadéka, amit csináltak, hanem az, hogy utána száz évig ezt az

erőszakot kultikus tárggyá tették, glorifikálták. Ez okozhatja az értelmiség lelkiismereti válságát.

- Csepeli György: Mondhatjuk-e, hogy bizonyos értelemben véve a történet véget ér, vége a különféle utópikus kísérletezéseknek, a temető csendje uralkodik - egyes megítélések szerint - a világban. Hogy a történelemnek vége, az utópiának vége és bekövetkezett-e az az állapot, amelyre vágyunk, vagy pedig minden előről kezdődik? Mondhatjuk-e hogy többé már nem lesz utópia?

- Ludassy Mária: Ha a hagyományos utópiának a szabadságról való lemondás, az erőszak glorifikálása a kelléke, akkor arról jobb lemondani. Egy szolidabb utópiát mondanék - Bibó után szabadon - az erőszakmentesség csökkentésének utópiáját. Én már ettől is boldog lennék. De utópiának nevezhetjük-e például a muzulmán fundamentalizmust? Megtörténhet-e a régi típusú, erőszaknövelő utópiák reneszánsza? Ha igen, én ezt az újjászületést az erőszakmentesség szent nevében szeretném nem látni.

- Csepeli György: De nem a vágyainkról van szó.

- Hajdú Tibor: Ez nyugat-európai vágy, és most már, hogy kezdünk mi is nyugat-európaiak lenni, többé-kevésbé reménykedhetünk abban, hogy ezután már csak az autóbalesetek irtanak bennünket tömegesen. Egyelőre mindenféle ideológia nélkül irtják egymást tízezerszámra az emberek.

- Balassa Péter: Ez is a nyugati értelmiség és a nyugati gazdaság lelkiismereti kérdése. Az, hogy Afrika éppen most elpusztul, ez egy fejlett nyugati modell önismereti problémája is. És hogyha nem jutunk el az önismeretnek a minimumához, akkor ezek az utópista, fundamentalista, szélsőséges stb. irányzatok föl fognak erősödni.

- Csepeli György: Búcsút vehetünk-e az utópiáktól?

- Szilágyi Ákos: Igen, bizonyos értelemben. Az a kérdés, hogyan használjuk a fogalmat. Én tényleg úgy képelem, hogy a modernitás teljes konstrukciója, a történelem által kreált összes konstrukció: nemzetállam, politikai nemzedék, művészeti nemzedék, társadalmi osztály és így tovább szétesőben, felbomlóban van. Mindaz, amit látunk Afrikától Boszniáig vagy Csecsenföldig, nem új nemzetállamok keletkezésének a története. A középkor nagyon jól megvolt utópiák nélkül, de az ókorról is beszélhetnék. A történelmet hullahegyek borítják végig. Ez nem változik. Nem gondolom, hogy egy ilyen új középkor jellegű állapot nem állhat elő, vagy esetleg nem abban élünk már ma is. Ez a világ egyfajta megvalósult utópia, azaz létrejött vagy létrejövőben van egy "szép új világ", hogy idézzem a negatív utópiák egyikét, Huxley-től.

- Ludassy Mária: A legnagyobb utópia, amit a kommunisták képzeltek el, amikor úgy vélték, hogy ha mindenki szabadon a saját érdekét követi, akkor kitör a közérdek. Ez sem jött be.

